

Pranas KNIŪKŠTA
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

KANCELIARINĖS KALBOS PRADMENYS JONO JABLONSKIO RAŠTUOSE

Ižanga

Mūsų kanceliarinei kalbai buvo lemta atsilikti nuo kitų sričių kalbos ir kitų funkcinių stilių. Lietuvių rašomoji kalba, kaip žinome, atsirado XVI amžiuje, bet ilgą laiką ja buvo leidžiami tik religiniai ir grožiniai raštai. Tik gerokai vėliau, XIX amžiuje, ėmė rodytis mokslo ir publicistikos veikalų, pradėjo klostytis mokslinės ir publicistinės kalbos pradmenys, o oficialiajame valstybės gyvenime lietuvių kalba iki pat XX amžiaus nebuvo vartojama, dokumentai ir reikalų raštai (išskyrus atskirus Rytprūsioose rašytus aplinkraščius) lietuvių kalba nebuvo rašomi. Net XIX a. pabaigoje, kai imta tvarkyti ir norminti bendrinę lietuvių kalbą, kanceliarinės kalbos reikalų atskirai niekas nekėlė ir nesvarstė. Carizmo spaudos ir spaudos draudimo laikais sunku buvo įsivaizduoti dokumentus, rašomus lietuviškai. Ir atgavus spaudą, oficialieji dokumentai ir šiaip reikalų raštai buvo rašomi rusų kalba; tuo metu taip reikėjo rašyti net Lietuvių mokslo draugijos protokolus.

Lietuvių kanceliarinė kalba kaip atskiras funkcinis stilius pradėjo klostytis tik XX a. pradžioje. Ją kurti pirmiausia paskatino atgauta spauda ir tuo metu veikusios draugijos bei jų reikalų viešas svarstymas. Pasirodė net leidinėlių, kuriuose buvo aptariami reikalų raštų bei raštvedybos dalykai. Iš jų minėtini 1904 m. išspausdinti „Vilniaus lietuvių šelpimos draugovės įstatymai“ ir leidinėlis „Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas“.

Kaip kanceliarinės kalbos istorijos dokumentas įdomus 1906 m. Rygoje išleistas „Lietuvių Raštvedys“, kaip paantraštėje pasakyta, „Pamokinanti knyga, kaip rašyti laiškus, pasveikinimus, prašymus (prašenes) ir kitus raštus puikiai ir priderančiai sutaisytus kiekvienam reikalui ir dėl kiekvieno žmogaus ir nemokantis išmokyti rašyti“ (Ryga. Lietuviškų knygų spaustuvė L. Jakavičiaus. 1906 m.). Čia aptarti bendriausi įvairių raštų rašymo klausimai, yra patarimų, laiškų ir adresų rašymo pavyzdžių. Tiesa, „valdiškųjų“ raštų – prašymų, vekselių, sutarčių, testamentų, įgaliojimų – pavyzdžiai yra rusų kalba, bet pratarmėje ir paaiškinimuose jie aptariami lietuviškai. Iš knygutėje esančių pasakymų verta atkreipti dėmesį į ir dabar vartojamus *duoti atsakymą, kreiptis su prašymu* bei vėliau pakeistus lietuviškesniais: *laiškai rašomi pas viršininką* „viršininkui“, *į pirklius* „pirkliams“, *pirklystės reikaluose* „reikalais“; *paduodu* „pateikiu“ *keletą paveikslėlių* „pavyzdžių“.

Iš prigijusių terminų svarbesni *viršininkas, prierašas, prašymas* (skliausteliuose paaiškinta – *prašėnė*), *adresas* (rašoma skliausteliuose greta *antrašo*), *kontraktai* (rašoma skliausteliuose greta *sankalbos*). Iš neprigijusių, be *paveikslėlių, prašėnės, sankalbos*, dar įdomūs *įgaliotinė* „įgaliojimas“ ir *pasarga* „pastaba“.

Kanceliarinės kalbos pradmenų yra to meto laikraščių straipsniuose, kur rašoma apie mokyklas, draugijas, kitus visuomenės gyvenimo dalykus. Nemažai tokių straipsnių yra parašęs ir Jonas Jablonskis. Savo straipsniuose ir kitokiuose raštuose, kalbėdamas apie tuos dalykus, Jablonskis vartoja jiems nusakyti reikalingus žodžius ir pasakymus, kuriuos pagal reiškiamą turinį ir pobūdį galima skirti prie kanceliarinės kalbos. Be to, jis mini ar net aptaria kitų vartojamus šios srities žodžius, taigi prisideda prie jų diegimo ir įteisinimo.

Tokių straipsnių ir rašinių yra Jablonskio raštų pirmajame tome „Visuomenės straipsniai“ (Jablonskio raštai. Tomas I. Visuomenės straipsniai. Redagavo J. Balčikonis. Kaunas, 1933; toliau – R., t. 1) ir antrajame tome „Švietimo reikalai“ (Jablonskio raštai. Tomas II. Švietimo reikalai. Redagavo J. Balčikonis. Kaunas, 1933; toliau – R., t. 2). Galima skirti kelias jų grupes.

I. Pirmieji straipsniai apie reikalų raštų leidinėlius ir dokumentus

1. Vilniaus lietuvių šelpimos draugovės įstatymai. Vilnius, 1904 [1904 m. „Vilniaus Žinios“ N 10]. – R., t. 1, p. 81.

Straipsnelis – trumpa verstinės knygutės anotacija. Nusakyta jos esmė, parodyta ir aptarta kalba. Knygutės turinį Jablonskis nupasakoja vartodamas jos žodžius: *Yra tat nedidelė knygelė, kurioje surašyti vienintelės Vilniaus lietuvių draugovės įstatymai. Knygelėje aprašyta: draugovės tikslas, lėšos, nariai, narių tiesos ir priedermės, tvarka pašalpas skiriant, draugovės valdyba, susirinkimai ir t. t.* Kaip matome, yra kanceliarinės kalbos terminų, kurių dalis atėjo iki mūsų dienų: *lėšos, nariai, pašalpa, valdyba, susirinkimas*; kiti dabar patikslinti arba įgiję naują reikšmę: *draugovė* „draugija“, *įstatymai* „įstatatai“, (*narių*) *tiesos* „teisės“, *priedermės* „pareigos“; prie antrųjų skirtinas ir pasakymas *tvarka pašalpas skiriant* „pašalpų skyrimo tvarka“.

Knygutės kalbą, taigi ir jos kanceliarizmus, Jablonskis vertina palankiai („...vertimas gana drąsus, ne vergiškas“), nors ir su išlygomis: „jos kalba, matyti, gerokai apdirbta, gali suteikti šiek tiek materialo ir mūsų terminams išdirbti“. Be abejo, turimi galvoje kanceliarinės kalbos terminai. Atskirai nurodo šiuos knygutėje vartojamus tos srities žodžius: *narys* (žodis skiriamas nuo *sqnarys*), *paslauga, sąskaita, apskaita, sąmota* (*sumetimas*). Pats pateikia tik vieną savo žodį *bendrovė*, jį parašo greta *draugovės*, – galima suprasti, kad juos skiria, bet greičiau pirmenybę teikia *bendrovei*.

2. Mūsų knygos. Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas. Parašė P. Višinskis [1905 m. „Lietuvos Ūkininkas“ N 1, p. 20]. – R., t. 1, p. 109–110.

Straipsnelyje aptariami „žmonių valdžios“ bei jos rinkimo dalykai ir įvardyti knygutė. Kaip pačios knygutės žodžiai pateiktas tik jos pavadinimas: *Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas*, kur kaip terminas yra žodis *balsavimas* su savo pažymiais. Šiaip Jablonskis rašo savo žodžiais bei pasakymais, iš kurių prie reikalų raštų kalbos skirtina: (*krašto*) *vyriausybė*, (*visos*) *vyresnybės*, (*krašto*) *atstovai*, *rinkimai*, *rinkėjai* (yra ir veiksmažodis *renka*); pasakymai *pildyti*, „vykdyti“ *visuomenės nusprendimus*, „sprendimus“; *atstoti... gyventojus, savo rinkėjus; sprendžia apie... krašto reikalus*. Savaip, kitomis formomis nei knygutės pavadinime, paaiškina balsavimo principus, būtent, *atstovus turi rinkti*: 1) *visi... pilnamečiai žmonės*, 2) *visi lygiai...* 3) *visi slapta...* 4) *tiesiai arba betarpiškai...* Čia reikšmingi du dalykai: pasakymas *pilnamečiai žmonės* ir greta *betarpiškai* pateiktas sinonimas *tiesiai*, kuriam Jablonskis, matyt, teikia pirmenybę.

3. Vilniaus gruodžio 17 D. 1904 M. [1904 m. „Vilniaus Žinios“ N 18].– R., t. 1, p. 79–80.

Straipsnyje atpasakojamas ir „saviškai, paprastesniais savo kalbos žodžiais“ aiškinamas „visai Rusų žemei“ išleistas *Viršiausiasis paliepimas*. Aiškinti jį reikia todėl, kad „męs nėsam įpratę kalbėti teip, kaip kalbama tokiuose paliepiamuose“. Taigi Jablonskis tiesiogiai užsimena apie ypatingą dokumentų kalbą, kitaip sakant, kanceliarinę kalbą.

Paties Jablonskio stilius aiškiai atpasakojamasis, nemažai net dalyvinės kalbos, kuri netinka dalykiniam stiliui. Kanceliariški yra tik atskiri jo pavartoti žodžiai bei žodžių junginiai: *vyriausybė*, *valdininkai*, *viešpatystė* „valstybė“, *luomas*, *paliepimas* (matyt, „išakas“), *nužiūrėjimas* „nuožiūra“, *įvedimai* (nauji įvesti dalykai – „pakeitimai“), *sprendžiamas balsas*.

Daugiau yra prie kanceliarinės kalbos artėjančių pasakymų, iš kurių matyti šio stiliaus užuomazgų pačioje Jablonskio kalboje: *kad valstiečiai įgytų tas pačias tiesas* „teises“; *kad savo tiesomis prilygtų kitus... luomus; prieš teismą visi luomai... lygūs; prievartos... iš vyriausybės pusės... nebūsią; dalykus pavesti tam tikriems įstatymams; apie žmogaus nusikaltimą prieš įstatymus spręst; siaurina ir varžo... gyventojų... tiesas* (dažnesnis ta reikšmė veiksmažodis *siaurinti*; pavartota ir *mažino svetimtaučių tiesas*), *teismas turi sprendžiamą balsą*. Čia jau matome kanceliarizmus *įgyti tiesas* „teises“, *varžo tiesas* „teises“, *dalykus pavesti (kam)*, *prieš teismą lygūs*, *nusikaltimas prieš įstatymą, turi sprendžiamą balsą*. Be to, randame sakinį su gretinamaisiais žodžiais *viena... antra... (viena, to luomo žmonių esą visų daugiausia ir antra – valstiečių gyvenime daug kas turį būt perdirbta ir sutaisyta)*.

II. Straipsniai apie Panevėžio mokytojų seminariją

Daugelis jų išspausdinti laikraštyje „Lietuvos Ūkininkas“ (1906 m. Nr. 22, 24, 29, 32, 37; 1907 m. Nr. 6, 7). – R., t. 2, p. 6–24; (1908 m. Nr. 20, 96). – R.,

t. 2, p. 40–42; vienas – laikraštyje „Vilniaus Žinios“ (1907 m. Nr. 71). – R., t. 2, p. 27–29.

Šio pluošto straipsniuose randame kanceliarinės reikšmės atspalvį turinčių žodžių, susijusių su švietimu, mokymu, stojimu į mokyklą ir šios srities dokumentais. Iš švietimo srities, be įprastų terminų, tokių kaip *mokykla*, *mokytojas*, *seminarija*, minėtini dabar mums jau keisti *apšvietimas* „švietimas“ (*apšvietimo ministerija*, *apšvietimo ministeris*), *pradedamoji* „pradinė“ *mokykla*, žmonių „liaudinė, liaudies“ *mokykla*, *ižengiamoji* „parengiamoji“ *klesa* „klasė“.

Pateikimas į seminariją nusakomas įprastai – su veiksmazodžiu *stoti* ir jo priešdėline forma *įstoti* (*įstoti į seminariją*, pasitaiko ir *įstoti seminarijon*, p. 10). Norintys *stoti* yra *priimami į seminariją*.

Pagrindinis stojimo dokumentas – *prašymas*. Minimimi kiti prie jo pridedami dokumentai (p. 21): *metrikai* (skliausteliuose – *gimimo ir krikšto raštas*), *paliudinimas apie kilimą*, *paliudinimas iš mokyklos, tėvų (arba globėjų) raštelis*. Dar minimas gydytojo *paliudinimas (nėra būtinai reikalingas)*. Kitoje vietoje (p. 40) vadinama: *kandidato metrikai, raštas apie kandidato kilimą* (toliau yra ir *raštelis apie kilimą*), *raštelis apie kandidato dorumą*. Visi dokumentai bendru vardu pradžioje vadinami *popieriais* (*prašymai su visais reikalingais popieriais paduodami*, p. 9), vėliau – *dokumentais* (*pareikalavus būsią pristatyti ir kiti dokumentai*, p. 21). Taigi dokumentų pavadinimų dar tik ieškoma, dažniausiai verčiamasi bendriausiu žodžiu *raštas*, bet jau matyti *liudijimo* pirmtakas *paliudinimas*. Iš kitų dar nesunormintų dokumentų pavadinimų minėtinas *apskelbimas* „skelbimas“ (*atsakymų vietoje siunčia prašytojams tikrai spausdintus apskelbimus*, p. 9).

Apibendrintas prašymo pateikimas nusakomas žodžių junginiu *paduoti prašymą*, o perdavimas paštu dvejopai: *leisti prašymą* ir *siųsti prašymą* (antrasis toliau dažnesnis). Apie prašymo gavėjo veiksmus rašoma: *priimti*, *atmesti*, *peržiūrėti prašymą*. Yra ir *išpildyti prašymą* (*prašymai... išpildomi veikiau*, p. 15). Prašymo adresatas nusakomas dvejopomis konstrukcijomis – su naudininku (*siųsti kam*) ir su prielinksniu į konstrukciją (*siųsti į ką*); abi randamos ne tik su įstaigų, bet ir su pareigūnų pavadinimais: *leisti seminarijos direktoriui prašymus* (p. 6); *reikėtų leisti prašymai į seminarijos direktorių* (p. 21). Tų konstrukcijų pramaišui vartojama net tame pačiame straipsnyje (p. 27): *leidzami savo prašymus tiesiog į ministerį; ministeris siunčia tuos prašymus į seminariją; žmonės savo prašymus siunčia ministeriui, ministeris ir tuos prašymus siunčia seminarijai*. Tai dar nesunormintos kanceliarinės kalbos pavyzdys.

Straipsniuose yra pasakymų, tiesiogiai nesusijusių su minėtomis sritimis. Randame nuo tada išgalėjusius kanceliarizmus *gavo atsakymą* (*negavo atsakymo*), bet konstrukciją *gavo atsakymą ant prašymo* ištaisėme (dabar sakome – *gavo atsakymą į prašymą*); *išreikšti savo nuomonę* (*kad... išreikštų apie juos savo nuomonę*, p. 27), *siųsti per ką* (*per mokymo globėją siunčia tuos prašymus*, p. 27). Greta, matyt, skiriant reikšmes, pavartotos formos *prireikus* ir *pareikalavus* (*prireikus arba pareikalavus būsią pristatyti ir kiti dokumentai*, p. 21).

Bet nemažai yra į dabartinę kanceliarinę kalbą nepatekusių žodžių ir pasakymų. Įdomus, bet kaip kanceliarizmas neišgalėjęs, pasakymas *susirašyti su kuo* (*susirašyti su apšvietimo ministeriu*, p. 20) (dabar raštvedyboje vartojama tik *susirašinėti su kuo*). Dabartine atvejo reikšme Jablonskis vartoja *atsitikimą* (*kiekvieniu tokiu atsitikimu reikia susirašyti su apšvietimo ministeriu*, p. 20). Jablonskis dar nebuvo radęs tinkamo žodžio juridinio panaikinimo veiksmui nusakyti, ta reikšme vartojo veiksmazodžius *paniekinti* (*senasis įstatymas... nebus dabar paniekintas*, p. 7), *sugriauti* („*Įstatymas*“... *reikia būtinai šią vasarą sugriauti*, p. 10). Net veiksmo būdai ir rėmimuisi nusakyti vartojami pasakymai su žodžiu *keliu*, kurie vėliau buvo priskirti prie klaidų: *reikia čia dirbti ir kitais keliais* (p. 19), *eidama dabartinių įstatymų keliu* (p. 21).

III. Straipsniai apie renginius ir jų organizavimą

1. Lietuvių-mokytojų suvažiavimas [1906 m. „Lietuvos Ūkininkas“ N 28]. – R., t. 2, p. 11–12.

Rašoma apie prašymą surengti mokytojų suvažiavimą (kursus) ir Kauno gubernatoriaus atsakymą. Jablonskis aptaria atsakyme išdėstytas priežastis, kodėl to daryti esą negalima, tam vartodamas su kursų rengimu susijusius žodžius ir pasakymus. Iš iki šiol neaptartų žodžių minėtini *suvažiavimas* (pavartota tik straipsnio pavadinime) ir *kursai* (tekste). Tačiau įdomiausi – kursų rengimą nusakantys žodžiai. Jablonskis dažniausiai vartoja veiksmazodį *įtaisyti* ir jo formas bei vedinius: *įtaisyti vasaros kursus*, *įtaisomi tokie kursai*, *rūpintis tokių kursų įtaisyimu*; tris kartus randame *įkurti* bei jo vedinius: *kursus... galinti įkurti... vyresnybė, nori įkurdinti... kursus*, [vienas] *tų kursų įkūrėjų*; vieną kartą rašoma apie kursų *įrengimą*: [atsako] *už visą tų kursų įrengimą*. Vieno reikiamo žodžio dar nerasta, prie dabartinės vartosenos labiausiai priartėjęs pastarasis, bet ir jis turi kitą priešdėlį – dabar kursus galima tik *rengti* ir *surengti*, ne *įrengti*.

Iš dabar išgalėjusių kanceliarinių pasakymų straipsnyje randame: *paduoti prašymą* (*padavė... prašymą*), *gauti prašymą* (*gavęs... mokytojų prašymą*), *gauti atsakymą* (*gavęs... atsakymą*), *duoti nurodymus*; iš nepriimtų: *prašymą išpildyti* (*ar galima tų mokytojų prašymas išpildyti*), *išreikšti geismus* „pageidavimus“, *eiti* „vadovautis“ *nurodymais* (*eiti šiais nurodymais*).

2. Dėl naujosios draugijos [1914 m. „Viltis“ N 289; 1915 m. „Viltis“ N 3]. – R., t. 1, p. 159–166.

Kalbama apie draugijos, pavadintos *Nukentėjusiems dėl karo šelpiti*, susirinkimą; ji dar vadinama ir *pašalpos draugija* (p. 162). Čia jau išgalėjęs terminas *draugija*, yra *draugijos nariai*, *draugijos valdyba*, draugijos renginys vadinasi *susirinkimas*: *draugijos susirinkimas*, *susirinkimo protokolas*, *susirinkime kalbėjo*, *susirinkimo kalbėtojas*. Iš kitų žodžių išdėmėtini: *teisės*, pakeitusios *tiesas* (*mokytojų teisės*, *laikraštininkų teisės*, p. 166), veiksmazodžiai *varžyti* (teisės jau tik *var-*

žomos, p. 166) ir *steigti* (*steigiamas* „Žiburėlis“), nors apie minimą draugiją rašoma: *yra susidariusi* (p. 159).

3. Iš antrojo lietuvių mokytojų suvažiavimo [1917 m. „Lietuvos Balsas“ N 59]. – R., t. 2, p. 119–121.

Straipsnyje aptariamas 1917 m. įvykęs mokytojų suvažiavimas. Čia irgi randame šiokių tokių su kanceliarine kalba susiejamų naujovių: *suvažiavimas* jau turi dabartinę terminologizuotą šio žodžio reikšmę – aiškiai skiriama *suvažiavimas* ir *kursai*: *Daugumą* [suvažiavimo narių] *sudarė... kursų klausytojai*. Kalbama tik apie mokytojų sąjungos *kūrimą* (nebėra *įtaisymo*), apie *mokytojo teisę* (ta reikšmė nebėra *tiesos*). Randame ir dabartinę vartoseną įėjusių kanceliarizmų: *sprendžiamasis balsas* (*turinčių sprendžiamąjį balsą*), *priimti rezoliuciją* (*buvo priimta rezoliucija*), *pavesti vykdyti* (*pavesta vykdyti nusprendimai* „sprendimai“).

Yra Jablonskio terminologizuotai vartotų, bet dabar neįsigalėjusių dalykų: *sprendimai* vadinasi *nusprendimai*, suvažiavimo dalyviai – *nariai*, darbų tvarka, darbotvarkė – *darbų programa*. Visai nekanceliariškai rašoma: *buvo antrasis lietuvių mokytojų suvažiavimas*.

IV. Dokumentų (taisyklių, įstatų) pristatymas

Tam tikro dokumento („Vyriausiojo paliepimo“) aptarimą apžvelgėme viename iš pirmosios grupės straipsnių (žr. I. 3). Nuodugniai yra aprašyti du reglamentuojamojo pobūdžio dokumentai.

1. Knygynai prie pradedamųjų mokyklų [1907 m. „Vilniaus Žinios“ N 33]. – R., t. 2, p. 24–27.

Rašoma apie naujas mokyklų knygynų taisykles, *apšvietimo ministerio* patvirtintas 1906 m. Pateikiami aštuoni tų taisyklių punktai. Aiškinamoji straipsnio dalis panaši į kitus tų metų straipsnius. Įdomesnė ir daugiau dalykinės kalbos ypatybių turi pateiktųjų taisyklių kalba, joje randame daugiau apibrėžtos reikšmės žodžių. Antai knygyno organizavimas nusakomas žodžiais *steigti* ir *įkurti* (yra ir *įkūrimas*, *įkūrėjai*); tik aiškinamosios dalies pačioje pradžioje vieną kartą parašyta, kad knygynai *taisomi*. Kanceliarine reikšme vartojami junginiai su veiksmazodžiais *skirti* (*skirti pašalpas*; vieną kartą yra ir *duodamos pašalpos*), *pavesti* (*pavesti darbą*, *knygynų priežiūrą paveda*). Be to, skiriamos veiksmazodžių *atiduoti* ir *pavesti* reikšmės: *Įkūrėjai gali tuos knygynus arba amžinai atiduoti žmonių mokykloms, arba tikrai laikinai, tam tarpui pavesti* (p. 25).

Iš daiktavardžių junginių, turinčių dalykinės kalbos pobūdį, svarbesni: *mokymo įstaigos*, *visuomenės įstaigos*, *visuomenės skaityklos*, *viešieji knygynai* (skliaustuose paaiškinta – *viešosios bibliotekos*, taigi *knygynas* vartojamas ne dabartine reikšme), *laikraščių sąrašas* (skliaustuose paaiškinta – *katalogas*). Pastarieji pa-

vyzdžiai rodo, kad ieškoma reikiamų terminų ir tarptautinių žodžių atitikmenų. Terminų ir žodžių paieška matyti ir daugeliu kitų atvejų: knygyną tvarkantis mokytojas pradžioje įvardijamas kaip *knygininkas*, vėliau vadinamas *knygyno prievaizdu*; veiksmo ar reiškinio laikui nusakyti kaip prieveiksmio *amžinai* priešprieša greta duodama *laikiniai* ir *tam tarpui*. Tokią paiešką rodo ir minėtoji veiksmožodžių *steigti* ir *įkurti*, *skirti* ir *duoti* vartoseną. Iš tų porų vieni žodžiai (*steigti*, *skirti*, *laikiniai*) sukanceliarėjo, kiti (*duoti*, *tam tarpui*) turi ne dalykinio stiliaus atspalvį.

Šiuo požiūriu nevienodi ir ištisi pasakymai. Kanceliarinės reikšmės atspalvį turi prieveiksmių *amžinai* – *laikiniai* priešprieša, bet iš tų dalių nepakitusi įsigalėjo tik antroji, prieveiksmis *amžinai* keičiamas būdvardžių *nuolatinis* arba *neterminuotas* vediniais. Skirtingas Jablonskio vartotų pasakymų (*knygyną*) turi savo žinioje ir turi *valią* (*leisti įkurti knygyną*) likimas, – pirmasis toks atėjo į mūsų raštvedybą, antrojo *valia* pakeista *teise*. Du kanceliarinėje kalboje neprigiję pasakymai pavartoti aiškinamojoje dalyje: *tam tyčia* „specialiai“ *užginti* ir *turės vertę* „turės galią, galios“. Net taisyklių punktuose pasitaiko nekanceliariškų, iš šnekamosios kalbos paimtų pasakymų: *susitaręs su knygyno įkūrėju* (dabar sakytume *klausimą suderinęs*), *išlaidas ima ant savęs* „padengia pats“, *už pasiskaitymą nieko mokėti nereikia*, *gali leisti imti mažą mokesnėlį*, *galima skirti ir šiokią-tokią algą*. Dabar tokius pasakymus laikytume funkcinio stiliaus pažeidimais, bet Jablonskio kalboje jie įdomūs kaip kanceliarinės kalbos istorijos faktai.

2. Čekų taupytojų sąjunga Pragoje [1913 m. „Viltis“ N 75]. – R., t. 1, p. 156–158.

Tai dalis didesnio rašinio „Šių dienų aitvaras“ (p. 151–158). Jame rašoma apie taupymą, o pabaigoje, atskirame skyrelyje, aptariamai čekų *taupytojų sąjungos* įstatai. Ir bendrojoje, ir įstatų dalyje yra su finansais ir taupymu susijusių ir kitokių dalykinės kalbos žodžių bei pasakymų.

Pirmiausia – iškalbinga organizacijos pavadinimų vartoseną: ji įvardijama oficialiu vardu *sąjunga*, pats Jablonskis ją vadina *draugija* (*įsteigta šiuo vardu draugija*), o aptardamas įstatus vis dėlto vartoja *sąjungą*: *taupytojų sąjunga*, *sąjungos nariai*, *sąjungos organas* (leidinys), *sąjungos tikslas ir siekimai* (dabartiniu terminu – *uždaviniai*). Iš finansų srities randame: *indėliai*, *taupomieji indėliai*, *indėlių knygelės*, *įnešami indėliai*, *taupomosios kasos*, *kredito ir taupymo įstaigos* (p. 154), *finansų įstaigos*, *įstaigų apyskaitos* (ten pat). Prie įdomiausių skirtini *prekininkas* „prekybininkas“, *verteivos* (skliaustuose – *pramonininkai*) „verslininkai“, gyvi „gryniję“ *pinigai* (*pirkite prekes gyvais pinigais*, p. 155). Tačiau apskritai kanceliarinės kalbos bruožų čia mažiau kaip knygynų taisyklių apžvalgoje.

3. Lietuvos mokytojų sąjunga [1917 m. „Santara“ N 36]. – R., t. 2, p. 113–117.

Tai Jablonskio parengti Lietuvių mokytojų sąjungos įstatai. Iš jų aiškiau matyti, kokią kanceliarinę kalbą Jablonskis įsivaizdavo ir kaip ją kūrė. Šių įstatų

kalbą ir jos santykį su dabartine kanceliarine kalba reikėtų nagrinėti atskirame straipsnyje. Čia trumpai aptarsime tik bendrąsias jos ypatybes.

Sajungos įstatuose Jablonskis kartojo daugelį savo kitur vartotų ir apskritai tuo metu vartojamų terminų, pasakymų, sintaksinių konstrukcijų. Bet čia leksi-ka, terminija ir stilius jau kiek skiriasi nuo to, kas buvo prieš dešimtį metų, – jie jau artimesni dabartinei vartosenai. Apstu visai šiuolaikiškų terminų, pvz.: *są-junga*, *draugija*, *skyriai*, *sekcijos*, *būstinė*, ir junginių, pvz.: *Sajungos įstatai*, *mo-kyklų atstovai*, *revizijos komisija*, *visuotinis susirinkimas*. Daugelis platesnių pasa-kymų irgi prigiję dabartinėje kalboje, pvz.: *Sajungos turtą sudaro*; *vykdo Sajun-gos įstatus*; *sprendimas yra teisėtas*; *Sajungos nariu gali būti kiekvienas*; *išbraukia-mas iš Sajungos narių skaičiaus*; *kaip reikiant naudotis kultūros vaisiais*.

Tiesa, ir čia yra neprigijusių, gal vėliau ir paties Jablonskio atmetų dalykų – žodžių formų, pvz.: *įnašos*, „įnašai“, *mokesnis* „mokestis“, pasakymų, pvz.: *teismo keliu* „būdu“, *įstatai išdirbti* „parengti“, *išskiria* „paskiria“ *iš savo tarpo komisi-jas*. Tokie kanceliarizmai buvo priverstiniai, pavartoti todėl, kad nerasta tin-kamesnių, lietuviškesnių pakaitų. Jablonskio ieškojimus rodo, pavyzdžiui, tai, kad parašęs žodį *atmainyti*, čia pat jį paaiškina kitu – *pakeisti*; vien *pakeisti* neužteko, o dabartinis *atšaukti* tos reikšmės tada neturėjo, todėl paliktas *at-mainyti*.

Apibendrinamosios pastabos

Apžvelgtuose Jablonskio straipsniuose esantys kanceliarinės kalbos prad-menys padeda suprasti, kaip klostėsi mūsų kanceliarinė kalba, įsivaizduoti pir-muosius jos žingsnius, kūrimo būdus ir kryptis.

Matome atsirandančios kanceliarinės kalbos ryšį su tuometine bendrąja kal-ba. Daugelis žodžių ir pasakymų imami iš kasdieninės kalbos, yra net šnekamo-sios kalbos bruožų. Kanceliarinės kalbos apraiškos dar netvirtos, ieškoma rei-kiamų žodžių ir raiškos būdų, nemažai jų vartojama lygiagrečiai. Pamažu vieni žodžiai išstumia lygiagrečiai vartotus kitus arba vieni keičiami kitais. Antai iš pradžių vartotas *apšvietimas* vėliau keičiamas *švietimu*, *draugovė* keičiama *drau-gija*, jos veiklos dokumentas iš *įstatymo* virsta *įstatais*, *tiesas* pakeičia *teisės*. Ran-dame Jablonskio dar nesunormintų, vėliau pataisytų ir pakeistų žodžių: *paliudi-nimas* – *liudijimas*, *nusprendimas* – *sprendimas*, *paniekinimas* – *panaikinimas*. Jaučiama rusų kalbos įtaka, randame ir žodžių darybos vertinių, pvz.: *apšvieti-mas*, *apskelbimas*, *nužiūrėjimas*, ir pagal rusų kalbos pavyzdį sudarytų konstruk-cijų, pvz.: *išlaidas ima ant savęs*, *paliudinimas apie kilmę*, *stato juos pavyzdžiu*. Susidūręs su kanceliariniais raštais, to neišvengė net Jablonskis.

Tačiau Jablonskis stengiasi kurti savą, lietuvišką kanceliarinę kalbą. Pirmiausia tam pritaiko esamus žodžius ir įprastus jų darymo būdus: jo straipsniuose apstu priesagos *-imas* vedinių, pvz.: *įstatymai*, *paliepimas*, *paliudinimas* (*pažymėjimo* dar nėra); randame su priesaga *-ininkas* sudarytą *knygininką*. Oficialiajai kalbai

pritaikomi neveikiamieji esamojo laiko dalyviai, pvz., *sprendžiamas balsas*. Daugiausia kuria ne naujus žodžius, o stengiasi kanceliarinei kalbai pritaikyti, kitaip sakant – terminologizuoti, turimus, pvz.: *gina* „draudžia“, *leidžia* „siunčia“ (raštus), *knygyno prievaizdas* „bibliotekininkas“. Randame tokių apibendrintos reikšmės pasakymų kaip *mokymo įstaigos* ir *sąjungos organas* (leidinys). Kartais pakeičia ir sukanceliarina turimų pasakymų reikšmę, pvz.: *turės vertę* „turės galią, galios“, arba paima visai netikėtą, net ekspresyvią frazeologizmą – *padės kūnu versti* „padės įgyvendinti“.

Jablonskio parengtieji įstatai, kaip sakyta, skiriasi nuo to, kas buvo jo pirmuosiuose su kanceliarine kalba susijusiuose straipsniuose. Jie artimesni dabartinei šios srities kalbai ir rodo tam tikrą nueitą kanceliarinės kalbos etapą. Bet Jablonskio įstatų kalba daug kuo skiriasi ir nuo atitinkamų dabartinių raštų kalbos. Svarbiausia – ne tik atskirais žodžiais ar pasakymais, bet ir esmingesniais dalykais – savo visuma ir pobūdžiu. Mūsų kanceliariniai raštai yra labai sustandartinti, jų stilius suvienodėjęs, o iš Jablonskio teksto dvelkia individuali kalbėsena, dažnai blykstelį ir aiškūs gyvosios kalbos atšvaitai. Antai, apie, mūsų žodžiais tariant, „teisių pažeidimą“ nelauktai parašo – *kad teisės nebūtų siaurinamos ir nieku verčiamos*. Arba randame įstatuose įsiterpusios dalyvinės kalbos: *ar Sąjungos, bedirbant darbą, neiškrypstama kartais iš kelio; išklauso, ką ir kaip dirbusios ir ką pastebėjusios komisijos*. Tokių kito funkcinio stiliaus intarpų yra vienas kitas. Šiaip Jablonskio individualusis stilius ir kanceliarinės kalbos poreikiai gražiai suderinti.

Lietuvių kanceliarinė kalba nuėjo ne visai tuo keliu, į kurį ją suko Jonas Jablonskis. Ji labiau nutolusi nuo paprastosios kalbėsenos, daugiau standartizuota ir subiurokratinta. Susiformavusiai kanceliarinei kalbai tie bruožai, matyt, neišvengiami, tik dabartinė mūsiškė šios srities kalba yra per daug dirbtinai atitraukta nuo paprastosios kalbos. Dėl to dalį kaltės galima priskirti ir kalbininkams, nes prie šios kalbos atmainos kūrimo jie per mažai tepresidėjo. Kazimierui Būgai visų pirma rūpėjo mokslo reikalai ir žodynas. Juozui Balčikonui egzistavo tik gyvoji kalba, su ja nesutampančios kanceliarinės kalbos jis neišsivaizdavo. Vėlesnioji kalbininkų karta – Antanas Salys, Pranas Skardžius, Petras Jonikas – atsirado pavėlavusi, kai kanceliarinės kalbos praktika jau buvo išibėgėjusi, jie besuspėjo prie apdailos darbų. Prie lietuvių kanceliarinės kalbos kūrimo iš kalbininkų daugiausia prisidėjo Jablonskis. Jo didžiausias įnašas – ne tie keli šios srities straipsniai ar parašyti įstatai, o visa kalbos norminimo veikla. Kanceliarinė kalba buvo kuriama ant jo padėtų bendrinės kalbos pamatų.

Gauta 1999 03 17

Summary

The Lithuanian office language as a functional style evolved at the beginning of the 20th century. Its rudiments can be easily traced in the leaflets and newspaper articles of that time. Most of them dealt with the activities of schools and associations, other phenomena of social life.

Several such articles were written by Jonas Jablonskis, too. They contain words and expressions peculiar to the office language. Instances of this functional style are even more frequent in the writings where first editions in this area as well as rules and regulations of associations are discussed. J. Jablonskis was the author of the Regulations of the Teachers' Union (1917) and it is a witness to his contribution to the formation of the office language. The language of regulations is akin to the language of documents written nowadays, still it is less rigid.

J. Jablonskis' contribution to the formation of the office language is obvious in his normative activities in general. The Lithuanian office language was created on the foundation of standard Lithuanian laid by J. Jablonskis.